

УДК 811.161. 1'373.421'36

В.В. Дяченко,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет)

ОМОНИМІЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗАНИХ КОРЕНЕВИХ КОМПОНЕНТІВ У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається явище омонімії зв'язаних кореневих компонентів інтернаціонального характеру в сучасній російській мові.

Кодифікація зв'язаних кореневих компонентів (ЗКК) вимагає дослідження системних відносин, які існують між ними.

Ф. де Сосюр, характеризуючи системні відносини серед мовних елементів, виділив серед розташування цих елементів вісь одночасності та вісь послідовності, тобто парадигматику та синтагматику [1: 113]. Маючи спільність і поза процесом мовлення, мовні елементи в парадигматиці "асоціюються в пам'яті таким чином, що з них утворюються групи, в середині яких виявляються різноманітні відносини <...>. Вони не спираються на просторове розташування" [2: 73].

З цього випливає, що парадигматичні відносини пов'язані з атракцією (тяжінням один до одного) компонентів семантичного поля по вертикалі. Вони виявляються на всьому просторі семантичного поля і також засновані на семантичній спільності, в тому числі на полісемії, синонімії, антонімії.

Синтагматичні, лінійні відношення зумовлені послідовністю розташування одиниць відносно часу. Л.Н. Засоріна відзначає: "Знаходячись у синтагмі, елемент мови отримує значущість лише в міру свого протиставлення попередньому, або наступному, або тому та іншому" [2: 72].

У нашому дослідженні досить важливим є також розмежування синхронії та діяхронії, тобто за Ф. Де Сосюром, – розташування мовних фактів має бути репрезентоване на осі одночасності або осі послідовності. Пишучи про мову, Сосюр підкреслює: "Ніде ми не маємо в наявності такої точності утворюваних значущостей, такої великої кількості та такого різноманіття елементів, і при цьому пов'язаних такими суворими взаємозалежностями" [1: 114]. Цю сувору залежність він бачить у системі і в еволюції, тому він стверджує: "Синхронічне все, що відноситься до статичного аспекту нашої науки; діяхронічне все, що стосується еволюції" [1: 114].

Стверджуючи необхідність розрізнення синхронії та діяхронії, Сосюр разом з тим враховував вимоги практики лінгвістичного аналізу. Він писав: "Навіть якщо б розрізнення, які встановлюються нами, були б прийняті раз і назавжди, не можна було б, можливо, в ім'я цього ідеалу зв'язувати наукові розшуки занадто суворими вимогами" [1: 131].

Нам це положення де Сосюра здається переконливим, тому що аналіз зв'язаних кореневих компонентів, які вмонтовуються постійно в нові складання і зберігають зв'язок з генетичною греко-латинською основою, приводить до висновку, що суворі диференціації синхронних та діяхронних явищ у ЗКК часто виявляється неможливою.

Явище омонімії притаманне ЗКК меншою мірою, ніж полісемія, синонімія, антонімія.

Під омонімією ми, слідом за Л.О. Новіковим, розуміємо "семантичні відношення внутрішньо не пов'язаних (немотивованих) значень, які виражаються внутрішньо не пов'язаними знаками (лексемами) і відрізняються в тексті завдяки різному контекстуальному оточенню" [3: 209].

У нашому дослідженні інтернаціональні зв'язані кореневі компоненти (ЗКК) є рівними до лексем за своїм значенням, походженням та функціонуванням.

"Оточенням" для ЗКК виступає словоскладання (вузький контекст), у складі якого вони використовуються, наприклад: *гидр(о)₁* – грец. *hidros* 'піт' (*гидраденома* – 'пухлина потових залоз') та *гидр(о)₂* – грец. *hydor* 'вода' (*гидросепаратор*); *аку₁* – грец. *akuo* – 'чути' (*акуметрия*) та *аку₂* – лат. *akus* – 'голка' (*акупунктура*) та под.

Омонімія виявляється і в загальноживаній, і в спеціальній лексиці. Основними джерелами омонімії, як вважає більшість дослідників [3, 5, 4], є такі:

1. Розмежування двох або декількох значень багатозначного слова, їхня дивергенція.
2. Зміни слів, які раніше звучали по-різному, їхня конвергенція.
3. Запозичення з різних джерел, кальки.

У системі ЗКК ми можемо зустріти всі перераховані джерела омонімії.

1. До дивергентних омонімів можуть бути віднесені ЗКК, які являють собою результат розпаду полісемічних ЗКК. Звичайно така можливість з'являється у багатозначних ЗКК з радіальним характером семантичних зв'язків.

Наприклад:

- а) *авто₁* – грец. *autos* – 'свій, особистий': *автобіографія*, *автоіронія* та под.
- авто₂* – 'автоматичний': *автометрія*, *автофазировка* та інш.
- авто₃* – 'те, що пересувається самостійно': *автопług*, *автокран* та інш.
- авто₄* – 'те, що стосується автотранспорту': *автокар*, *автодрезина* та под.
- авто₅* – 'самостійний, той, що відділився': *автокефальна* (церква).

Семантика багатозначного ЗКК *авто-*, який має радикальний характер семантичних зв'язків у складі різних складань, у різних вузьких контекстах, поляризувалася до такої міри, що ми маємо право констатувати розпад полісемії у цьому випадку.

ЗКК *авто-* в різних своїх значеннях входить до різних семантичних зон (полів): *авто*₁ входить до зони "Квантори", а *авто*_{2, 3, 4} – до зони "Носій предметної ознаки". Цей ЗКК у різних своїх значеннях входить до різних термінологічних моделей різного ступеня продуктивності;

б) перетворення значень ЗКК у різних вузьких контекстах можна спостерігати також з кореневим компонентом *гастр(o)-*.

*Гастр(o)*¹ – грец. *gaster-* ('шлунок') у своєму прямому значенні входить до семантичного поля "Носій предметної ознаки" до лексико-семантичної групи "Внутрішні органи людини": *гастроскопія*, *гастроентерологія* та інші.

У складі композити *гастроном* (грец. *gaster* + *nomos* 'закон') значення ЗКК змінилося: *гастроном-*

1) 'той, хто любить вишукану їжу та знається на ній';

2) 'магазин, у якому представлена різноманітна їжа'.

Значення *гастро-* в складаннях *гастроном*, *гастрономія* суттєво відійшло від мотивуючої грецької основи, і в цьому випадку також можна констатувати розпад багатозначності та формування омонімії, яка розводить слова з *гастро-* по різних семантичних зонах, різних контекстах.

2. Серед конвергентних омонімів – ЗКК вважається можливим виділити зв'язані компоненти, які виникли внаслідок зближення, збігання звучання (та написання) в російській мові різних за значенням та формою коренів, запозичених з грецької мови:

а) у різному мовному оточенні збіглися за формою ЗКК, які в мові-джерелі відрізняються як значенням, так і формою:

*брахи*¹ – грец. *brachion-* 'плече, рука': *брахиалгія*, ('біль у плечі'), *бразиозавр* ('динозавр з довгими кінцівками');

*брахи*² – грец. *brachys* - 'короткий': *брахицефал*, *брахистохрона* ('вид математичної кривої').

*Брахи*¹ – займає місце в ЛСГ 'Частини тіла людини' у складі семантичного поля "Носій предметної ознаки", а *брахи*² – у складі семантичного поля "Якості";

б) так само сформувалася омонімія ЗКК *омо*⁻¹ 'рівний, однаковий' та *омо*⁻² 'плече':

омо⁻¹ – походить від грец. *homos* - 'однаковий' і представлений у складаннях: *омонимія*, *омографи* та под., які функціонують у лінгвістичній термінології;

омо⁻² – від грец. *otos* - 'плече' і використовується в термінах медицини: *омобластома*;

в) до однієї ж мови-джерела належать також ЗКК *мело*⁻¹ та *мело*⁻²:

мело⁻¹ – грец. *melos* - 'пісня': *мелодекламація*, *меломан*;

мело⁻² – грец. *melon* - 'щока, частина обличчя': *мелопластика*.

Вони також входять до різних термінологій та різномісних термінологічних моделей.

г) така ж омонімія спостерігається в ЗКК *фил(o)*⁻¹ і *фил(o)*⁻²:

фил(o)⁻¹ – грец. *phyle* - 'плем'я, рід, вид': *філогенез*, *філогенія* і т.д.;

фил(o)⁻² – грец. *phileo* - 'любити': *філологія*, *філософія*, *філокартист* та под.;

д) ЗКК *гидр(o)*⁻¹ та *гидр(o)*⁻² також походять з різних грецьких коренів і входять до різних моделей:

гидр(o)⁻¹ – від грец. *hidros* 'піт': *гідроаденома* ('пухлина потових залоз');

гидр(o)⁻² – від грец. *hydor* 'вода': *гідроартроз*, *гідросфера* та под.

3. Серед ЗКК репрезентовані також конвергентні омоніми, які виникли в результаті збігання в російській мові запозичень з різних мов-джерел:

а) такий різновид омонімії спостерігається у ЗКК *аку*⁻¹ та *аку*⁻²:

аку⁻¹ – грец. *akuo* - 'чути': *акуметрія*, *акусфера* ('прилад для дослідження слуху');

аку⁻² – лат. *akus* - 'голка': *акупунктура*;

б) з різних джерел запозичені також ЗКК *аур(u,o)*⁻¹ та *аур(u,o)*⁻²:

аур(u,o)⁻¹ – лат. *aurum* (*auri*) - 'золото': *аурипігмент*;

аур(u,o)⁻² – грец. *auris* - 'вухо': *аурикулотерапія*.

Таким чином, можна констатувати, що існують різні види омонімічних ЗКК, які збігаються у звучанні та написанні, але розрізняються значенням та вживанням.

1. Найширшу групу складають конвергентні омонімічні ЗКК, які виникли в результаті збігання в російській мові різних коренів з однієї мови-джерела (грецької).

2. Меншою мірою представлена омонімія, яка виникла як результат розпаду полісемії (дивергентна) та з'явилася в результаті збігання запозичень з різних мов (грецької та латинської).

3. Омонімічні ЗКК використовуються в різних контекстах (вузьких та широких) у складі різних моделей з різним ступенем продуктивності, вони розподіляються між різними семантичними зонами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 694 с.
2. Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику. – М.: Высшая школа, 1974. – 319 с.
3. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
4. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
5. Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка. – М.: Русский язык, 1986. – 448 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Дьяченко В.В. Омонимия интернациональных связанных корневых компонентов в русском языке.

Статья рассматривает явление омонимии связанных корневых компонентов интернационального характера в современном русском языке.

Diachenko V.V. The homonymy of international bound root components in the Russian language.

The article highlights the phenomenon of homonymy of bound root components of international character in modern Russian.